

Naslov članka/Article:

Občuti svojo pot

Feel Your Path

Avtor/Author:

Dr. Teja Gracin

CC licenca

Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav

Šolsko svetovalno delo št. 3/2020, letnik 24

ISSN 1318-8267

Izdal in založil: Zavod Republike Slovenije za šolstvo

Kraj in leto izdaje: Ljubljana, 2020

Spletna stran revije:

<https://www.zrss.si/strokovne-revije/solsko-svetovalno-delo/>

Občuti svojo pot

Feel Your Path

Dr. Teja Gracin

Osnovna šola Ivana Cankarja Ljutomer

Izveček

Učenje in izobraževanje sta ključnega pomena za vsakega posameznika in celotno družbo. V prispevku predstavljamo pomen delavnic, ki dajejo dodatno motivacijo učencem, ki obiskujejo program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo, predvsem tistim, ki prihajajo iz socialno ogroženih družin in imajo večinoma pri izobraževanju slabšo motivacijo od vrstnikov. V začetnem delu opisujemo vpliv revščine na otrokov biološki, psihološki in socialni razvoj. Temu sledijo strategije pomoči in problematika nizke samopodobe ter pomen ustrezne motivacije. V nadaljevanju predstavljamo štiri delavnice, ki dajejo programu, ki ga obiskujejo učenci, dodano vrednost ter krepijo primanjkljaje, s katerimi se srečuje večina učencev. V sklepnem delu povzemamo ugotovitve in pomen delavnic za razvoj posameznika.

Ključne besede:

delavnice, revščina, razvoj otroka, samopodoba, motivacija, dodatna strokovna pomoč

Abstract

Learning and education are of key importance for every individual and for society at large. The paper presents the importance of workshops that further motivate pupils attending the programme with adapted implementation and additional professional assistance, especially those coming from socially vulnerable families who are usually less motivated for education than their peers. The introductory section describes the influence of poverty on a child's biological, psychological and social development. This is followed by a description of help strategies, the problem of a poor self-image, and the importance of proper motivation. Four workshops are presented that imbue the programme attended by the above-mentioned pupils with added value, diminishing the difficulties encountered by most pupils. The final section sums up the findings and the importance of such workshops for a person's development.

Keywords:

workshops, poverty, child's development, self-image, motivation, additional professional assistance

Uvod

Na šoli že nekaj let zapored štirikrat na leto organiziramo delavnice za učence s posebnimi potrebami, ki so vključeni v program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo. Zavedamo se, da kar velik delež učencev, ki prejema dodatno strokovno pomoč, prihaja iz socialno ogroženih družin ali iz družin, ki so na kakršen koli način prikrajšane tudi na drugih področjih, kot so splošna razgledanost, umetnost, socializacija in druga. Zato jim omogočamo delavnice, pri katerih krepijo določena področja in spoznavajo nove dimenzije. So dodana vrednost programa, ki ga obiskujejo.

V nadaljevanju predstavljamo pomen in vpliv revščine na biološki, psihološki in socialni razvoj otroka ter delavnice, ki jih izvajamo. Na šoli stremimo k temu, da učencem kljub napornemu tempu omogočamo drugačne oblike vzgojno-izobraževalnega dela, jih povezujemo med seboj ter krepimo inkluzijo. Vsakdanja praksa je individualno delo z učenci, pa naj si bo pri urah dodatne strokovne pomoči, v pogovorih pri svetovalni službi ali z učiteljico in podobno. Z delavnicami krepimo tudi medosebne odnose in vezi. Po eni strani učenci iz socialno ogroženih družin spoznavajo dejavnosti in okolje, ki jih verjetno drugače ne bi, po drugi strani pa učenci iz stabilnih družin spoznavajo in pomagajo učencem, ki te stabilnosti nimajo, ter razvijajo empatijo do njih.

Vpliv revščine na otrokov biološki, psihološki in socialni razvoj

Revščina je danes velik problem in revni otroci so prikrajšani na večini področij. V Evropski uniji je tako 19 odstotkov otrok izpostavljenih tveganju revščine. Otroci, ki odraščajo v revščini in socialni izključenosti, bodo verjetneje kot drugi otroci neuspešni v šoli, slabega zdravja ali pozneje neuspešni pri iskanju dobre zaposlitve. Ujamejo so lahko v začarani krog socialne izključenosti, v katerem se težava nadaljuje iz ene generacije v naslednjo (ec.europa.eu). Zato jim moramo odpirati nove poglede in poti. Delavnice izvajamo tudi zaradi že prej omenjene socializacije, kajti otroci

iz socialno ogroženih družin, kot trdi Papalia (2003, str. 333), postanejo potrti, težko shajajo z vrstniki, primanjkuje jim samospoštovanja in pogosto se zapletejo v antisocialna dejanja. Ekonomskim pritiskom izpostavljene družine verjetno manj nadzorujejo dejavnosti svojih otrok, to pa je povezano s slabo uspešnostjo v šoli in slabšo prilagoditvijo družbi. Zato je treba začeti čim bolj zgodaj.

Znano je, da višja kultura in izobrazba staršev spodbujata otrokovo intelektualno aktivnost, bogatita njegovo miselno življenje in plemenitita čustvovanje. Zadovoljiva izobrazba (Košiček 1976, str. 419) omogoča staršem, da lahko pomagajo svojim otrokom pri učenju, bolje razumejo njihove potrebe in jih spodbujajo pri šolskem delu ter pri intelektualnem delu nasploh. Otroci so močno zaznamovani s tem, v kakšni družini odraščajo. Izobrazba staršev je v večini primerov povezana tudi z izobrazbo otrok. Pomembno je, da starši spodbujajo otroke pri izobraževanju. S tem ne mislimo, da se učijo namesto njih, temveč da jim pokažejo prave poti. Tudi šola – učitelj in šolska svetovalna služba – ima pri spodbujanju in motivaciji otrok ključen pomen.

Znano je, da otroci iz socialno ogroženih družin v predšolskem obdobju ne razvijejo toliko znanja, sposobnosti in spretnosti kot njihovi vrstniki. Primanjkljaji v družini se tako kažejo na kognitivnem in telesnem zdravju, prav tako pa tudi v vedenjskem in emocionalnem odzivanju ter izobraževanju. Zato smo mnenja, da jim moramo ponuditi nekaj več, nekaj dodane vrednosti, kar jih bo krepilo in opolnomočilo.

Zavec Erman (2010) pravi, da so otroci, ki prihajajo iz socialno ogroženih družin, zelo nadarjeni, povprečno uspešni in takšni, ki imajo posebne vzgojno-izobraževalne potrebe. Otroci iz revnih družin, imajo lahko splošne učne težave pri večini izobraževalnih predmetov ali pa imajo specifične učne težave oziroma specifične primanjkljaje pri posameznih predmetih. Poleg specifičnih učnih težav so njihovi redni spremljevalci nizka samopodoba, nezaupanje do okolice in sovrstnikov, vedenjske težave in nezaželene oblike vedenja. **Za učence s specifičnimi učnimi težavami vsako leto organiziramo štiri različne tematske delavnice, pri katerih stremimo prav k motivaciji in pozitivni samopodobi.**

Opažamo, da so nekateri učenci z dodatno strokovno pomočjo osamljeni, ne znajo navezati stikov, so odrinjeni. Ni pa to značilno za večino. In če manjšini lahko pomagamo krepiti šibka področja z različnimi delavnicami, je to uspeh. O tem govorijo tudi Marjanovič Umek idr. (2001, str. 42–52), ki trdijo, da je za razmeroma anksiozne otroke značilna nagnjenost k pretirani zaskrbljenosti, boječnosti in zadržanosti do novosti. Razmeroma osamljeni otroci običajno ostajajo ločeni od svoje vrstniške skupine. Te otroke lahko drugi otroci aktivno zavračajo, pogosteje pa gre za posameznike, ki se ne odzivajo na povabila k skupnim dejavnostim.

Gradnja pozitivnega odnosa z otrokom je izjemno pomembna za njegovo prihodnost. Pomembno je, da tako starši, učitelji in svetovalna služba pohvalijo otroka za primerno vedenje, da dokažejo svoje zanimanje za otrokovo delo, tako da pri njem sodelujejo in ne ukazujejo ali nadzirajo. **Pomemben je** (Shapiro 1999, str. 35) **uspešen moralni razvoj, ki vključuje čustva in vedenje, ki odsevajo skrb za druge: empatijo, pomoč, skrb, nesebičnost, strpnost in voljno spoštovanje družbenih pravil**. Shapiro (1999, str. 153) tudi meni, da izločenost iz skupine vrstnikov spada med najbolj boleče življenjske izkušnje. Otroke, ki se težko vključijo v skupine vrstnikov, bi na splošno lahko razdelili v dve vrsti:

- tiste, ki so zavrjnjeni zaradi okolja, a jih skupina v obdobju enega leta le sprejme, in
- tiste, ki so zavrjnjeni zaradi nekakšne »značajске drugačnosti« in so deležni zavrnitve, ki traja dlje od enega leta.

Delavnice smo začeli izvajati tudi zaradi tega, ker smo ugotavljali, da je kar nekaj učencev konstantno podvrženo neuspehom v šoli. Poleg specifičnih učnih težav (Zavec Erman 2010) so njihovi redni spremljevalci nizka samopodoba, nezaupanje v okolico in sovrstnike, vedenjske težave in nezaželene oblike vedenja. Med otroki s posebnimi vzgojno-izobraževalnimi potrebami imajo otroci z učnimi težavami iz revnih družin v šoli manj možnosti za izboljšanje svoje samopodobe in slabša izhodišča za uspešno življenje v dobi odraslosti med vrstniki.

Pomoč otrokom iz socialno ogroženih družin v šoli

Najuspešnejša in najustreznejša rešitev, ki vodi iz revščine otrok, je lahko dober šolski uspeh. Učenci z dobrim uspehom imajo večinoma tudi boljšo samopodobo, so zadovoljni sami s seboj in imajo vizijo za prihodnost. Revščina za učitelje pogosto predstavlja stigmo; mislimo, da taki otroci ne morejo biti uspešni ali nadarjeni. Biti moramo pazljivi, kot trdi tudi Košak Babuder (2004), da otrokom iz revnih družin ponudimo možnost, da razvijejo svoje potencialne. Otroci tako pridobijo znanja, se poklicno usposobijo in imajo s tem večje možnosti boljšega zaslužka in socialnega statusa. Pri tem je zelo pomembna vloga šole. Ta bi morala spremeniti paradigmo in začeti delovati drugače, se prilagoditi vsakemu učencu posebej ter začeti vrednotiti delo in sodelovanje, ne pa materialnih dobrin. Učenci so zdaj preveč odvisni od pomoči staršev. Ker je vsi ne morejo dobiti, se dogaja, da so revni otroci slabše ocenjeni (Čačinovič Vogrinčič 2010). Inkluzije je premalo.

Ker žal ni dodatnega treninga, ki bi takim otrokom omogočal ustreznejši razvoj grafomotorike, predbralnih in drugih sposobnosti, prav z delavnicami, ki jih izvajamo že z učenci razredne stopnje, stremimo k temu, da jim vsaj delno omogočimo razvoj različnih spretnosti. Pomembno je, da imamo do vseh otrok pozitivno stališče, skušamo razumeti njih kot individuume in njihove potrebe. Omogočiti jim moramo čim boljše pogoje za razvoj in pridobitev raznolikih spretnosti čim bolj zgodaj.

Krepitev samopodobe

Kakšna bo posameznikova samopodoba, je odvisno od socialnega okolja, v katerega vstopa učenec. Z vstopom v šolo se začne socialno okolje širiti, zato moramo biti predvsem pri otrocih iz socialno ogroženih družin pazljivi in jih opazovati. Največji vpliv pri vstopu v šolo na otrokovo samopodobo imajo starši in način vzgoje. Na otroka lahko vplivajo pozitivno ali negativno. Prav tako velik vpliv imajo tudi šola in zaposleni v njej. Pomembno vlogo imajo tudi šolske ocene, ki jih otroci razumejo kot merilo. Največji vpliv v šoli pa imajo vrstniki in to

prav v obdobju, v katerem so otroci podvrženi največjim nihanjem. Kot šola z delavnicami, ki jih izvajamo, lahko vplivamo na krepitev samopodobe, kajti pomembno je, da se učenci naučijo socializacije, si pridobijo občutek pripadnosti in delavnost ter razvijajo močna področja. Tako lahko posameznika obravnavamo bolj celostno.

Pomen motivacije

Večina učencev, ki obiskuje program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo, je zaradi pogostih neuspehov v šoli in drugih dejavnikov podvržena nizki motivaciji za učenje. Kadar govorimo o motivaciji, se osnovna delitev v večini teorij omejuje na zunanjo in notranjo. Motivacijo torej opredeljujemo kot notranje stanje, ki da pobudo, usmerja in vzdržuje neko vedenje. Za vzdrževanje nekega vedenja pa motivi niso dovolj. Prisotni morajo biti še »radovednost, potrebe, hotenja, socialne zahteve (pritiski), naklonjenost, prepričanja, vrednote, pričakovanja in drugi zunanji in notranji vplivi, ki sprožijo in usmerjajo neko dejavnost, opredeljujejo njeno moč in trajanje, da doseže cilje oziroma zadovolji potrebe« (Ščuka 2007, str. 65–66).

Dejansko je motivacija psihološka spodbuda za delo. Kaj je torej motiviranje? Motiviranje pomeni, da pripravimo nekoga, da nekaj stori predvsem zato, ker sam hoče to storiti. Tako lahko tudi šola motivira učence na različne načine. V njih moramo torej spodbujati različne potrebe. Denny (1997, str. 11–29) govori o motivaciji, ki ima določene zakonitosti. Kot prvo omenja, da moramo biti za motiviranje motivirani, saj je nemogoče motivirati nekoga drugega, če sami nismo motivirani. Zato je pomembna tudi naša motiviranost za določeno drugačno izvajanje ur vzgojno-izobraževalnega programa. Druga zakonitost je zastavitev jasnega cilja. To izhaja iz dejstva, da je nemogoče, da bi bil kateri koli posameznik ali skupina motiviran brez jasnega in natančno določenega cilja. Zato moramo učencem vedno postaviti cilje, ki pa morajo biti v skladu z njihovimi potrebami, željami in učno-vzgojnim procesom. Kot tretjo zakonitost Denny (1997) navaja trajanje motivacije, saj pravi, da motivacija, ko jo enkrat vzbudimo, ne traja dolgo. To pomeni, da je motivacijo treba vzdrževati. Konstantnost delavnic

nas tako pripelje do tega, da so učenci motivirani, vedno znova pričakujejo delavnice, kar vpliva tudi na pozitiven odnos do šole in šolskega dela. Kot potrebne zakonitosti motivacije pa še navaja, da so za motiviranost potrebni priznanja, soudeležba in občutek koristnosti, napredovanje, izzivi in pripadnost določeni skupini. Prav ta zakonitost poudarja, kako pomemben je občutek pripadnosti. Čim manjša je skupina, ki ji pripadamo, toliko bolj bomo zvesti, motivirani in prizadevni.

Temelj vsake motivacije je upanje. Na upanju temeljijo učinki in upanje je »gorivo, ki poganja motor«, brez upanja ni mogoče nikogar motivirati. Motivatorji našega vedenja (Radovan 2001, str. 14) so na eni strani potrebe, ki nas nekako silijo k določenim aktivnostim, na drugi strani pa so vrednote, cilji, ideali, ki jih visoko cenimo. Wlodkowski (v Cosman Ross in Hiatt Michael 2005, str. 3) trdi, da razmerja med motivacijo in učenjem še niso dovolj temeljito raziskana, zdi se mu, da na motivacijo pomembno vplivajo čustva in kultura. Nasprotno menimo, da na motivacijo pri učenju pomembno vpliva mnogo več dejavnikov, predvsem v ospredje dajemo socialne razmere posameznika in samoučinkovitost. Povezave med motivacijo in učenjem ponazarja tudi Ščuka (2007, str. 67), ki govori o prirojenih in privzgojenih motivih. Preplet pridobljenih motivov omogoča obvladovanje prirojenih motivov.

Delavnice kot motivator in dodana vrednost vzgojno-izobraževalnega programa

V tem poglavju bodo na kratko opisane štiri delavnice, ki so potekale za učence od 1. do 9. razreda, ki so vključeni v program s prilagojenim izvajanjem in imajo dodatno strokovno pomoč. Delavnice so povezane z razvijanjem pozitivne samopodobe, širjenjem splošne poučenosti, razvojem finomotorike, krepitevijo socializacije in motivacijo za nadaljnje šolanje ter življenjsko pot.

V prvi delavnici so učenci razredne stopnje urili svoje finomotorične in socialne spretnosti. Za nalogo so imeli sestavo senzorične gosenice in senzorični Twister. V drugi delavnici so učenci ugibali predmete z igranjem taktilne igre skrivnostne skrinjice. V tretji delavnici so učenci

predmetne stopnje izdelali življenjsko pot, ki smo jo poimenovali Občuti svojo pot. Cilji treh delavnic so bili:

- spodbujanje razvoja čutil – senzorike;
- urjenje pozornosti in koncentracije;
- urjenje natančnosti;
- sledenje navodilom učiteljice;
- izvajanje drobne motorike rok in prstov;
- igranje didaktične igre in pri tem upoštevanje navodil ter
- sodelovanje, socializacija in krepitev medsebojnih odnosov.

Učenci nižjih razredov so dobili pobarvane predloge, ki so jih za njih vnaprej izdelali učenci višjih razredov. S pomočjo različnih materialov, so po svojih željah sestavili vsak svoj del gosenice. Nastala je senzorična gosenica, ki se je zlila v skupni izdelek, za katerega je vsak učenec prispeval svoj del. Učencem smo zavezali oči in jim dali navodilo, naj odkrijejo svoj del oziroma ugotovijo, kateri del gosenice komu pripada; s tem smo krepili senzoriko, koncentracijo, motivacijo in medsebojne odnose.

Slika 1: Senzorična gosenica. Vir: lastni vir.

Naslednja naloga je bila izdelava igre Twister s senzoričnimi krogi. Twister je spretnostna družabna igra, pri kateri eden od udeležencev zavrti kolo z ukazi, ki jih mora drugi udeleženec izvesti, ne da bi se prevrnil. Z njim so učenci razvijali sposobnost oblikovanja odnosov, medsebojno povezanost, grobo in fino motoriko. Ker so igro izdelali sami, so bili nanjo zelo ponosni.

Naslednja igra se je imenovala senzorične skrinjice. Učenci so dobili šest različnih skrinjic, ki so imele odprtino samo za roko. Bile so polnjene z različnimi materiali, kot npr. stiropor, voda, blago, žagovina, in vsebovale

Slika 2: Senzorični Twister Vir: lastni vir.

so različne predmete. Učenci so z zavezanimi očmi in ob opogumljanju ostalih sodelujočih poskušali izvleči čim več predmetov ter jih (s podpornimi namigi skupine) skušali poimenovati. Skupaj so tako krepili vse senzorične receptorje, medsebojne odnose in zaupanje.

Tretja delavnica, ki jo predstavljamo, se je imenovala Občuti svojo pot. Učenci višjih razredov so dobili prazne okvirje ter materiale za nanos. Po uvodnem delu, pogovoru o življenju človeka in njegovi poti, so si učenci lahko izbrali predloge življenjske poti, ki jo bodo zapolnili s senzoričnim materialom. Predloge so bile slike, ki so vsebovale rojstvo, kobacanje, vrtec, šolo, študij, delo, starost in smrt. O vsaki smo se tudi pogovorili.

Učenci so tako spoznali in se zavedali pomena življenja, se poskušali najti in umestiti svoj sedanja čas na življenjsko pot posameznika, predvidevali in mogoče načrtovali poti za v prihodnje. Tema je bila za njih zelo motivacijska, globoka, pazljivo so izbirali materiale glede na obdobje. Medsebojno so si pomagali, krepili odnose, izdelovali in se pokazali v čisto drugačni luči. Iz prispevkov posameznikov je spet nastala celota, na katero so učenci zelo ponosni. Sestavili in izobesili smo mozaik senzoričnih slik Občuti svojo pot.

Učenci, ki imajo dodatno strokovno pomoč in ki večinoma niso izpostavljeni z različnimi izdelki, so dobili

Slika 3: Občuti svojo pot – postopek izdelave. Vir: lastni vir.

krasno priložnost, da so jih sošolci povprašali o pomenu te poti. Tako smo krepili inkluzijo ter pozitivne odnose tudi med sošolci. Kot vemo, je veliko takih učencev podvrženim različnim primanjkljajem, tudi na socialno-emocionalnem področju.

Zadnja delavnica, ki jo opisujemo, je bila povezana s širjenjem splošne razgledanosti učencev. Vsako leto jim pripravimo ogled podjetja, v katerega sicer verjetno nikoli ne bi šli in je v njihovi neposredni bližini. Ogled je povezan tudi s poklicno orientacijo, pot do tja pa s splošno poučenostjo. Učenci vseh razredov so se zbrali na delavnicah, na katerih so morali na poti do podjetja s pomočjo slikovnega gradiva prepoznati različne ustanove in stavbe, ki imajo večji pomen za mesto. Ugotavljali so namen zgradb, mimo katerih hodijo vsak dan, vendar namena nekaterih niso poznali. Cilj je bil obisk podjetja Pomurske mlekarne, d. o. o.,

v katerem se ukvarjajo s predelavo mleka in izdelavo mlečnih izdelkov.

Vzgojno-izobraževalni cilji so bili:

- krepitev medsebojnih odnosov;
- širjenje splošne razgledanosti;
- poklicna orientacija ter
- spodbujanje vrstniške pomoči.

Učenci so z zanimanjem poslušali vodeni ogled podjetja, se s še večjim zanimanjem preoblekli v zaščitne obleke in okušali izdelke. Predstavitve in postopek izdelave sira smo jim tako prikazali na praktičen način, kar je bilo za veliko večino nekaj novega. Nekateri smo morda navdušili tudi pri izbiri poklicne poti ali jim vsaj razširili obzorja možnih zaposlitev. Učenci so se polni dobrih vtisov vrnili v šolo.

Slika 4: Občuti svojo pot – senzorične slike. Vir: lastni vir.

Slika 5: Obisk podjetja Pomurske mlekarne, d. o. o. Vir: lastni vir.

Sklep

Otroci, predvsem tisti, ki živijo v revščini, se srečujejo s številnimi pomanjkanji, tako na kognitivnem kot tudi na emocionalnem in socialnem področju. Živijo v manj spodbudnem okolju, pogosto se soočajo s šolsko neuspešnostjo. Ta pa vpliva na otrokovo nizko samopodobo. Če želimo, da bo otrok, tudi tisti, ki prihaja iz socialno ogroženih družin, enakovreden ostalim, moramo krepiti različne kompetence ter ga motivirati. Z delavnicami kot dodatnim programom skušamo to udejanjati in vplivati prav na šibke točke, s katerimi se srečujejo ti otroci. Skušamo v čim večji meri ustvariti inkluzivno okolje zanje in jim širiti splošno razgledanost ter sprejetost.

Delavnice so ena izmed dejavnosti, ki smo jih vpeljali, da učencem omogočamo boljše samopodobo, razvoj

ročnih spretnosti, navajanje na pozornost in koncentracijo, širjenje splošne razgledanosti ter navajanje na skupinsko delo in ostale veščine, ki jih bodo potrebovali na svoji življenjski poti.

Spodbujamo jih k samoevalvaciji, kaj jim je všeč in kaj ne ter k oblikovanju predlogov, želj in rešitev za naprej. Skupaj oblikujemo dolgoročne cilje. Stremimo k temu, da z odgovornostjo in svojim prispevkom vsak učenec nekaj doprinese. Na vsako izvedbo delavnice se je treba temeljito pripraviti ter upoštevati vsakega posameznika, njegove želje in zmožnosti. Evalviramo in analiziramo skupaj, analiziramo napredek in dosežke vsakega posameznika. Dnevi, ko organiziramo delavnice, so pomembni tako za nas kot za učence. Ti odnesejo od tako organiziranega dneva več, kot si lahko mislimo. Obzorja bomo širili še naprej. ■

Literatura

Košak Babuder, M. (2004). *Povezanost revščine z učno uspešnostjo in socialno vključenostjo otrok*. Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani. Magistrska naloga.

Zavec Erman, N. (2019). *Ali je revščina lahko vzrok za nastanke učnih težav?* Medmrežje: <http://www.zs-iskrica.si/> (20. 12. 2019).

Košiček, M. in Košiček, T. (1976). *Tudi vaš otrok je osebnost*. Ljubljana: Orbital.

Marjanovič Umek, L. idr. (2001). *Razvojna psihologija: izbrane teme*. Ljubljana: Oddelek za psihologijo Filozofske fakultete.

Papalia, D. E. (2003). *Otrokov svet*. Ljubljana: Educy.

Shapiro, Lawrence E. (1999). *Čustvena inteligenca otrok: priročnik za starše*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Tematska raziskava o ukrepih politike glede revščine otrok (2008). Medmrežje: ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2042&langId=sl (20. 12. 2019).

Cosman Ross, J. in Hiatt Michael, D. (2005). *Adult Student Motivators at a University Satellite Campus*. Medmrežje: http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/1b/c2/e5.pdf (19. 10. 2018).

Denny, R. (1997). *O motivaciji za uspeh*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.

Radovan, M. (2001). *Samoučinkovitost v spreminjajočih se družbah*. Novičke. Andragoški center Slovenije. Medmrežje: <http://arhiv.acs.si/novicke/2000/Februar%202000.pdf> (1. 10. 2019).

Radovan, M. (2001). *Motivacija odraslih za izobraževanje: vrednotni, kognitivni in socialno-kulturni vidiki motivacije brezposelnih za izobraževanje: Raziskovalno poročilo*. Andragoški center Republike Slovenije. Medmrežje: <http://porocila.acs.si/datoteke/Motivacija.pdf> (5. 4. 2010).

Ščuka, V. (2007). *Šolar na poti do sebe: oblikovanje osebnosti*. Radovljica: Didakta.